

повинні відбитися в рухах. Наприклад: “Послухайте, діти, як ходить клишоногий ведмедик. Музика повільна, в низькому регістрі. Це іде, перевалюючись, ведмедик і реве низьким голосом”. Або: “Музика весела, швидка, у високому регістрі. Це горобчики весело стрибають, дзьобають зерняга, швидко перелітають з місця на місце”. Такі пояснення активізують сприйняття музики дітьми, а єдність музики, слова та дій формує навичку рухатися відповідно до музики.

Таким чином, якщо народні рухливі ігри широко застосовуються в різних організаційних формах фізичної культури дітей дошкільного віку і методично грамотно проводяться, вони швидко стають надбанням повсякденного їхнього побуту, що дуже важливо для вдосконалення системи фізичного виховання дошкільнят.

Література

1. *Вільчковський Е. С.* Рухливі ігри в дитячому садку. — К.: Рад. шк., 1989.
2. *Вільчковський Е. С.* Рух і музика. — К.: Музична Україна, 1986.
3. *Осокина Т. И., Тимофеева Е. А., Фурмина Л. С.* Игры и развлечения детей на воздухе. — М.: Просвещение, 1983.
4. *Шейко М. К.* Рухливі ігри дошкільників. 3-е вид. — К.: Рад. шк., 1972.

*Є. Н. Приступа, О. В. Бік, О. В. Слимаковський
(Львівський державний інститут фізичної культури)*

УКРАЇНСЬКІ НАРОДНІ ІГРИ В ФІЗИЧНОМУ ВИХОВАННІ ДІТЕЙ

Особливе занепокоєння нині викликає відсутність у більшості юнацтва усвідомлення себе як частини народу, співвідношення своєї діяльності з інтересами нації. Зарадити справі може створення такої системи освіти, яка виховувала б національно свідомих громадян України.

Наукові дослідження переконливо доводять, що дитина повинна перебувати під постійним виховним впливом матеріальної і духовної культури свого народу. Це потрібно насамперед для найповнішого розкриття природних здібностей дитини, розвитку її талантів, виявлення етнопедагогічних особливостей. Тому система освіти загалом і процес фізичного виховання зокрема мусять бути саме національними.

З огляду на це підвищення ефективності фізичного виховання тісно переплітається з проблемами впровадження в практику еле-

ментів народної фізичної культури, які мають виховну, розвиваючу, культурну цінність [1—2].

Народна фізична культура включає ті види рухової активності та методи їх використання, які історично склалися як наслідок непрофесійної діяльності з метою фізичного, психічного та фізіологічного впливу на розвиток людини, адекватного пристосування до умов навколишнього середовища, підготовки до трудової діяльності та військової справи. В цьому плані слід вказати на педагогічну значущість народних ігор, основні компоненти яких (зміст, форма, методичні особливості) роблять їх одним із ефективних засобів, що можуть застосовуватися у всіх ланках системи фізичного виховання [3—6].

Не стали винятком в цьому аспекті й українські народні ігри, які, виникнувши тисячоліття тому, зберігають і органічно збагачують українську культуру.

Тисячоліття культуротворчого процесу в Україні виробили розвинену систему вірувань, яка ґрунтувалася на астральному культі, подібному до культів прадавніх цивілізацій. Багатогранності язичницького світосприймання відповідало багатство форм культових і ритуальних дій. Моління про врожай, різні заклинальні дії, звернення до сил природи, до духів добра та зла супроводжувалися різноманітними ритуальними діями з іграми, забавами, хороводами: “Сходилися на ігрища, на танки і на всякі бісівські пісні.... Ігрища втолочені, і людей велика сила, що починають пхати один одного” [7].

Річний язичницький цикл святкувань складався із сезонних аграрних обрядів. Стикаючись із силами природи, кліматичними умовами, від яких залежав урожай, а від того й добробут кожного. Люди за довгі століття виробили цілу систему свят, обрядів, звичаїв, пов'язаних із кожною порою року. Після прийняття християнства в Україні-Русі, тисячолітнє язичництво, будучи досконалою системою вірувань та знань про світ, дуже повільно відступало під натиском православного духовенства. Церква вперто боролася з “поганством”, однак так і не змогла викоринити вікові традиції. “Еще же мнози от неразумия простая чадь... во гредех и селех творят еллинские беснование, различные игры и плясания в навечерии праздник Рождества Христова и против праздника Иоанна Предтечи в нощи и в праздник весь день” [8].

Християнство змушене було пристосовуватися, асимілювати язичницькі культу та обряди, вбираючи в себе їх елементи. Усі найбільші народні свята, які споконвіку відзначалися в Україні увійшли до церковного календаря, що органічно поєднав християнські та язичницькі звичаї наших предків.

Зимовий цикл святкувань починався від свята Введення у храм Пресвятої Богородиці (21 листопада). За церковним календарем це свято припадає на Пилипівський піст, який тягнеться аж до Різдвяних свят. Під час посту церква забороняє розваги. Однак в дохристиянські часи цей період був багатим на різні свята, відгомін яких дійшов і до наших днів. Давні обрядодії найповніше збереглися у святкуваннях Катерини та Андрія.

День великомучениці Катерини в давнину був дівочим святом, пов'язаним з кликанням долі. Доля в народних віруваннях уявлялася як “небесна нитка”, що падає на землю з народженням дитини. Паралель цього вірування можна провести до сучасної дитячої гри “Голочка-ниточка”. В цей день на вечорницях проводили гри-гадання, деякі з яких відбилися в дитячих іграх “птиці” та “чіт чи лишка”.

День св. Андрія Первозванного припадає на 13 грудня. В переддень Андрія ввечері молодь збиралася “на калиту”. Дівчата випікали великий корж, прив'язували його до сволюка, а хлопці мали “проїхати на коцюбі” та, підстрибнувши вгору, відкусити шмат калити. Присутні намагалися розсмішити “коцюбника”. Якщо він розсміявся чи не зумів посмакувати калитою, то невдачу обмазували сажею. Гра проходить під сміх та жарти хлопців і дівчат.

З оригінальними діями пов'язані також грудневі свята Сави, Миколи, Ганни, Спиридона.

Кульмінаційні моменти зимового циклу народних свят в Україні становлять дні, на які припадають Різдво, Новий рік, Водохреща. У язичницькі часи цей період був дванадцятиденним святковим комплексом, під час якого проводилися заклинання на всі дванадцять місяців майбутнього року: “Одною из характернейших черт... является ряжение, одевание тулупов шерстью вверх, ношение звериных масок и шумные карнавальные пляски в домах и на улицах. Рядятся в медведя, коня, быка, козу, гуся, журавля, во время сборищ поют самые разнообразные песни из всего годового репертуара” [9]. В зимових ігрищах зустрічаються елементи майже всіх обрядів, які повинні виконуватися в році. В деяких випадках археологічні матеріали дають підставу говорити про окремі стійкі обряди, які з часом перетворилися на веселі при сільській молоді [9], — ходіння з колядою (вертепом) у Різдво, водіння “кози”, “коня”, “ведмедя” у новорічну ніч на Василя тощо.

Початком другого значного циклу святкувань були веснянки, які пов'язані із зустріччю весни та з першим етапом весняно-польових робіт. Весняний цикл святкувань виділявся найбільшим

багатством обрядових дій та звичаїв, які віддзеркалювали культ сонця та сил природи. З прийняттям на Русі християнства язичницькі обряди поклоніння весні поступово переходять у традиції Великодніх свят. Вагому частку в обрядово-звичаєвому ритуалі Великодня займають “веснянки” або “гаївки” — широкий цикл ритуальних пісень-хороводів, переважно дівочих. Володимир Гнатюк, який видав найповніше зібрання гаївок, писав: “Термін “веснянки” обіймає широкий цикл пісень, “гаївка” — вузький. Веснянку співають в російській Україні цілу весну, гаївку в Галичині — лише на Великдень” [10]. Співаючи веснянок, дівчата беруться за руки і творять коло, півколо або ключ і рухаються під ритм пісні. Переважна більшість веснянок і гаївок — це драматизована гра з розподілом ролей та формою діалогу (два хори).

Великодні свята — це час найшкавіших і найрізноманітніших ігор і забав дорослих, молоді та дітей. Репертуар традиційних великодніх ігор поділявся на дитячі, парубочі, дівочі, змішані та загальні. Парубочі ігри здебільшого носили характер змагання у спритності, прудкості та силі. Це такі ігри, як “Довга лоза”, “Війна”, “У короля”, “У дзвона”, “У журавля”, “Коромисло”, “Дзвіниця”, “Стовп”, “Чий батько дужчий”, “Бити дупака”, “Піп”, “Чорт”, “Харлай”, “Шила бити”, “Кашу варити”, “Кулачні бої”, “Боротьба грудьми” та ін. Натомість у дівочих іграх випробовувалися художні здібності учасниць — вміння танцювати, співати, перевтілюватися в певний образ. Це такі ігри та веснянки, як “Мак”, “Жельман”, “Кострубонька”, “Кривий танець”, “Вербова дощечка”, “Подоляночка”, “А ми просо сіяли”, “Вже весна воскресла”, “Весно наша”, “Воротар”, “Заїнько”, “Ой, ленку, мій, ленку”, “Голубка”, “Царівна”, “Царенко” та ін. Недарма Великодні ігрища вважались в народі справжніми ярмарками наречених. Веснянки співали до Зелених свят.

З веснянками та Великоднями пов’язаний і культ яйця, як джерела життя. Малюнки на яйцях-писанках Давньої Русі, знайдених археологами, відображали прадавні язичницькі міфи, які виникли за кілька тисячоліть до прийняття християнства на Русі [9]. Можливо, саме з цим пов’язані великодні дитячі ігри з крашанками та писанками. Ними грали в такі ігри, як “Товкання-цокання”, “Котка”, “Кидка”, “Схованки”, “Загадкові міньки”. Крім того, хлопчики грали у такі ігри, як “У короля”, “У дзвона”, “Довгої лози”, “Просо”, “Поїзд”, “Свинка”, “Чародій”, “У відьми”, “Гойдалки на гілках”. Малі дівчата здебільшого копіювали веснянки-гаївки від старших, але мали й свої ігри — такі, як “Ластівка”, “Мак”, “Мовчанка”, “Вишня”, “Мачуха”, “Жура-

вель”, “Котик і мишка”, “Грушка”, “Перепілочка”, “Третій зайвий” та ін.

Ще одним весняним святом, яке завершує весняний цикл, є свято Святого Юрія (24 квітня). Це свято йде поряд з іншим — Красною Гірки або Красною Лелі, яке колись святкувалося на честь богині весни та кохання — Лади (Лелі, Лялі). Обрядодії, ігри та забави, які супроводжували ці свята, показують, що в цей час весна переходить у літо. З цього дня дівчата і дівчатка починають грати в ігри, що імітують цей період (перехід). До них належать “Горю дуба”, “Горю — горю пень”, “Ляля”.

Літній цикл свят так само був дуже широкий і пов’язувався з силами природи й сонця. Першою великою урочистістю літа були Зелені свята, які виникли ще в добу родового побуту, тисячоліття тому. Взагалі літній період у Давній Русі був кульмінацією народних святкувань. Всі види мистецтва проявлялися в них повною мірою: музика, співи, танці, ігри, театралізовані дійства “Ето празднество сопровождалось играми, плясками, лакомством... особенно кулачным боем” [11].

Для Зелених свят одним з найхарактерніших обрядів був “водити тополю”. Цей обряд С. Килимник описав так:

“По обіді збиралися дівчата десь у садку чи за селом на полі, а коли ліс близьенько — у лісі. Спочатку співали, водили хоро-води, гадали. Під час гри та хороводів вирізняли ту дівчину, що найкраще відзначилась в іграх. Її обступали дівчата й піднімали вгору з вигуком: “Тополя! Тополя!” У цей час збігались хлопці, які близько чатували цього моменту, підхоплювали на руки обрану дівчину і деякий час носили, а дівчата намагалися відняти й поставити її на ноги. Врешті дівчата “перемагають” хлопців і ставлять “тополю” на ноги. Далі увінчують “тополю” стрічками, намистом, уквітчують лісовими квітами, зав’язують очі і з гучними піснями ведуть в село. Якщо на дорозі зійшлися дві “тополі”, то між ними відбувається “бійка” — одна з одної намагається зірвати зелені прикраси. Гурт, у якого “роздягли тополю”, припинає “водити тополю” [12].

Літній період святкувань завершувався днем Купали, який в християнському календарі відомий під назвою Різдво Івана Хрестителя. Це свято відбувалося в час літнього сонцестояння, коли сонце приходило до зеніту — найвище піднімалося над землею, давало найбільше тепла й світла, виявляло свою чудодійну силу для рослинного й тваринного світу та для людини. Найбільш ранній опис Івана Купала в Україні дає Густинський літопис: “...с вечера собираются простая чадь обоего пола и соплетают венцы из ядомого зелья, или корения, и препоясав-

шиися былием возгнетають огонь, инде же поставляють зеленую нетвь, емшеся на руць около обрацаются окрест огня, поюще своя пьсни, преплетающе Купалом, потом через оный огонь прескакут, оному бьсу жертву себя приносяще” [13].

Із втратою аграрно-магічного значення купальських ігрищ їх обрядова функція поступово замінюється естетичною та розважальною. Святковий обряд, приурочений до дня літнього сонцестояння з часом перетворився на масові розваги молоді. З давніх-давен в Україні молодь виходить із села з радісними співами, розкладає вогнище на горі або десь у лісі поблизу річки, танцює навколо того вогнища й стрибає через нього. Стрибки через вогонь окремі автори тлумачать як акт очищення. С. Килимник так описує цю обрядодію: “Спочатку стрибають через вогонь хлопці по старшині один за одним. Щовище скочить хлопець, то кращий буде на його полі врожай; щоспритніше скочить — здоровіший буде..., упаде під час стрибка — щось трапиться йому нещасливого впродовж року; розгорне вогонь під час стрибка — розгорнеться якийсь нелад і т. д. Коли перестрибали всі хлопці, годі починають стрибати попарно хлопець з дівчиною. Перестрибнувши вдало, вогонь не зачепили, не спіткнулися — поберуться і щасливо житимуть” [12]. Стрибки через вогонь символізували очищення вогнем від усякої нечистої сили. В деяких місцевостях вогонь розпалювали біля води так, щоб після стрибка через нього потрапляли у воду. Це символізувало подвійне очищення — очищення вогнем і водою.

Діти у ці дні також бавляться в “Купайла”. Виглядало це так: “... Проти Івана Купала рвугь жмут високої трави, міцно її зв’язують, обвивають пучком трави з квітами, а зверху застромляють кропиву, колючки, будяк — це і є ”купайло”. Діти нагрібають навколо нього купу землі, так щоб він стояв, а потім перестрибують через цього “купайла”. Хто побоїться перестрибнути, того “вартовий” жалить кропивою по ногах” [14].

Останніми святами літнього циклу є свято Іллі. Деякі дослідники вважають, що Ілля увібрав усю аграрну магію поганського Бога грому і блискавок — Перуна. Це свято припадає на час жнив і не відзначається особливими святкуваннями.

Осінній цикл пов’язаний з возовицею, пасовицею, збиранням врожаю саловини та городини, посівом озимини. У цей час багато роботи в господарстві і мало часу відводилося на дозвілля та забави. До того ж осіння сонячна фаза (рівнодення) відносно слабо відображена в язичницькому фольклорі. Це зумовлює незначну насиченість осінніх релігійно-обрядових свят іграми й забавами.

Таким чином, у давнину народні ігри тісно пов'язувалися з віковичними обрядами та річним циклом народних святкувань. У подальшому їх становленні суттєву роль відігравали різноманітні природні умови та історичні особливості розвитку того чи іншого регіону України. У степовій частині України переважно були поширені рухливі ігри з “широким полем ігрової діяльності”, а саме: метання палиці та м'яча, біг навздогін тощо. В гірських районах Галичини більше поширення отримали ігри на рівновагу, з перетягуванням, стрибками, метанням предметів в ціль (“забивання сокирки”, “перетяжка” та ін.) [15].

Самобутність української культури й побуту проявляється в тому, що до нашого часу збереглися традиційна образність та музикальність народних ігор. У давні часи слово і мелодія завжди звучали в контексті якоїсь обрядової дії і мали певну практичну спрямованість. Через те усна творчість була складовою народного світогляду, невід'ємною від вірувань, звичаїв, обрядів. Прихід християнства не перешкодив її розвитку — з'являються нові мотиви, образи, сюжети, побутові елементи. І нині побутують ігри, що супроводжуються піснями, приповідками, лічилками та іншими елементами усної народної творчості (“Золоті ворота”, “Подоляночка”, “Дзвіночок”). Переважна більшість “абеткових істин дитинства”, як образно називають цю форму дозвілля, народжувалась серед простого народу, а отже, виконувала функції людського співжиття: виховання в юному віці елементів працелюбності, засвоєння родовідних духовних цінностей, пізнання побуту та культури, фізичного гарту.

Спадок українського ігрового фольклору надзвичайно багатий і різноманітний — усього відомо понад 600 українських народних ігор, які записані в Україні в різні часи. Незважаючи на це, в часи тоталітаризму замовчувались усі ці культурні надбання. Більше того, усе це вважалося пережитком, а натомість в систему освіти було включено те, що робило дитину відірваною від свого народу, своєї історії та культури.

За час відродження погляди державних установ на систему освіти змінилися. Відбулися зміни і в сфері фізичного виховання. У методичних розробках, випущених останнім часом, певне місце відводиться українським народним іграм. До того ж з друку вийшли численні збірки народних ігор, які можна застосовувати у фізичному вихованні дітей (Г. В. Воробей, 1992; А. В. Цьось, 1994; та ін.).

Однак, як свідчать результати соціологічних досліджень, зокрема опитування вихователів дитячих дошкільних закладів

Львівщини, українські народні ігри ще не знайшли належного місця в системі дошкільного фізичного виховання.

Загальний перелік народних ігор, які використовують респонденти у різноманітних формах фізкультурно-оздоровчої роботи з дітьми, містить близько 130 назв. Проте це не свідчить про достатньо широкі знання вихователями репертуару народних ігор і їх ефективне використання в навчально-виховному процесі. В заняттях з дітьми молодшої вікової групи 50% респондентів обмежуються використанням 2—3 народних ігор. У решті опитуваних цей показник не перевищує 5—6. Дещо кращі показники у середній та старшій вікових групах, у заняттях з якими близько 70% респондентів використовують в середньому 7—10 і лиш третина — 2—3 гри. Із згаданого загального переліку народних ігор можна виділити близько 30, які традиційно використовуються переважною більшістю вихователів у заняттях з дітьми. Серед них найпопулярніші ігри “Подояночка”, “А ми просо сіяли, сіяли”, “У ведмедя, у бору”, “Кіт і миші”, “Гуси-гуси”, “Ходить гарбуз по городу”, “квач”, “Панас”, “Хованки”, “Горобці і автомобіль”, “Хто швидше” та ін.

Близько 20% опитуваних неспроможні назвати народні ігри, які б сприяли розвитку фізичних якостей, рухових навичок, почуття ритму в дітей, їх морально-етичному вихованню, вивченню національних звичаїв і традицій.

Найширший репертуар народних ігор, запропонований респондентами для розвитку фізичних якостей і рухових навичок у дітей, — близько 40 ігор. 10—12 з них найбільш поширені, тобто використовуються переважною більшістю опитуваних.

Формуванню почуття ритму в дітей, на думку основної маси опитуваних, сприяють ігри із словесним і пісенним супроводом. А найвідоміші серед них — ігри “Подояночка” та “А ми просо сіяли, сіяли”.

Вивченню дітьми національних звичаїв і традицій, на думку респондентів, сприяють близько 25 народних ігор. Серед них найвідоміші “Подояночка”, “А ми просо сіяли, сіяли”, “Царівна”, “Ой, ягіл, ягілочка”.

Репертуар народних ігор, в які діти грають на дозвіллі самостійно, звичайно практично не відрізняється від того, що використовує вихователь у організованих формах занять.

Незважаючи на вкрай мізерне науково-методичне забезпечення з питань використання українських народних ігор у дошкільному фізичному вихованні, 50% опитуваних вважають достатнім рівень своїх знань про методичні особливості використання народних ігор у навчально-виховному процесі, що може свідчити

про недооцінку вихователями педагогічної значимості народних ігор та інертність у системі підготовки й підвищення кваліфікації кадрів.

Неадекватне використання українських народних ігор у фізичному вихованні зумовлюється негайною тенденцією попередніх десятиліть, суть якої полягала в розриві в розвитку наукової теорії дошкільного, родинно-шкільного виховання й етнопедагогіки. Українські народні ігри практично не вивчалися, за винятком праць педагогів і етнографів кінця XIX — першої половини XX ст. (М. Маркевич, 1860; П. Чубинський, 1877; С. Ісаєвич, 1887; П. Іванов, 1890; Е. Покровський, 1894), зусиллями яких описано досить багато народних ігор, поширених в різних регіонах України. Щоправда, психолого-педагогічний, а тим більше дидактичний аналіз ігор у працях названих авторів, як правило, відсутній. Автори здебільшого обмежуються описом констатуючого характеру, відображаючи особливості народних ігор у різноваріантних назвах і сюжетних описах.

Проблему впровадження українських народних ігор у практику фізичного виховання необхідно вирішувати на рівні психолого-педагогічної систематизації ігор, вивчення їх впливу на організм дітей, наукового обґрунтування методик їх використання в навчально-виховному процесі.

Список літератури

1. *Элашвили В. И.* Традиции грузинской народной физической культуры и современность. — Тбилиси, 1973.
2. *Аслаханов С. А.-М.* Национальные физические упражнения и игры на уроках физической культуры в школах Чечено-Ингушской АССР: Автореф. — М., 1991. — 28 с.
3. *Агаев Г. Г.* Исследование опыта применения азербайджанских народных подвижных игр в школах Азербайджана: Автореф. — М., 1969. — 16 с.
4. *Дибиров М. А.* Народные средства физического воспитания народов Нагорного Дагестана и их педагогическое значение: Этнографическо-педагогическое исследование: Автореф. — Л., 1971. — 21 с.
5. *Кахидзе Г. Г.* Воспитательное значение и пути использования народно-национальных подвижных игр и физических упражнений школьников: Автореф. — К., 1986. — 23 с.
6. *Контаутене З. Б.* Народные детские игры и их педагогическое значение: Автореферат. — М., 1977. — 25 с.
7. *Крип'якевич І.* Історія України // Дзвін. — 1990. — № 5.